Kandidatuppsats: Ryska
Svetlana Rix
RYSK03 VT2020

Språk- och litteraturcentrum
Handledare: Johanna Lindbladh

Analys av ryska sovjetismer i svensk översättning

Michail Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita*

Sammanfattning

Syftet med uppsatsen är att undersöka hur sovjetismer i M. Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita* har överförts till svenska samt vilka övergripande strategier som har tillämpats vid översättningen av dessa kulturspecifika ord och uttryck. Analysen har genomförts med hjälp av de sju metoder Jean-Paul Vinay och Jean Darbelnet (1978) har utformat i sin textanalysmodell. Resultatet visar att de två indirekta metoderna ”modulation” och ”ekvivalens” är den mest frekvent använda. Detta resultat tyder på att den övergripande strategin i den svenska översättningen av sovjetismer är ”närmande” och inte ”fjärmande”. I flesta fall har den denotativa betydelsen av sovjetismerna överförts men inte den konnotativa.

Innehållsförteckning

1. Inledning 4

1.1. Syfte och frågeställningar 6

1.2. Metod och material 6

2. Teoretisk bakgrund 8

3. Analys - Översättning av sovjetismer till svenska 14

3.1. Direkta metoder 14

3.1.1. Direkt lån 14

3.1.2. Direktöversättning 17

3.2. Indirekta metoder 19

3.2.1.Transposition 19

3.2.2. Modulation 20

3.2.3. Ekvivalens 24

3.2.4. Adaption 30

3.3. Implicitering och explicitering. 33

4. Slutsats 35

Referenser 39

Bilaga: Sovjetismer behandlade i uppsatsen 43

1. Inledning

Michail Afanasjevitj Bulgakov är en känd rysk författare och dramatiker och hans litteratur har översatts till många olika språk. Genombrottet kom efter att romanen *Mästaren och Margarita* publicerades. Arbetet med romanen pågick i ca 10–12 år, mellan åren 1928 – 40, och den publicerades kraftigt förkortad av censuren först 1967 i tidskriften *Moskva*, 27 år efter Bulgakovs död. Den ryska litteraturvetaren och filosofen Pavel Popov skrev i en första opublicerad biografi över författaren:

> [Bulgakov] föraktade inte människor, han hatade bara den mänskliga arrogansen, dumheten, monotonin i vardagslivet, karriärismen, falskheten och lögnerna, oavsett hur det uttrycktes: i handlingar, sökande, ord eller till och med i gester. Han själv var djärv och obevekligt rättfram i sina åsikter. Falskhet kunde aldrig bli sanning för honom. Han gick modigt och osjälviskt längs den valda vägen. [1]
>
> (Popov 1940 citerad av Chudakova 1988, s.12)

Mästaren och Margarita är en komplex roman som kombinerar filosofi, satir, komik, tragik, realism och fantasy. Den är full av metaforer, allegorier och aforismer (t. ex ”Manuskript brinner inte”) och ett allvarligt innehåll är oftast dolt i humoristiska beskrivningar av den sovjetiska verkligheten. Bulgakov skapade till exempel ett helt galleri av egendomliga namn som också förmedlar viktiga idéer i romanen. Det handlar ofta om så kallade ”talande” namn som betonar vissa personlighetsdrag och ganska tydligt avslöjar karaktärens egenskaper. I Bulgakovs fall har dessa efternamn ofta en ironisk anstrykning och kan tyda på karaktärens dråpliga eller falska natur. Till exempel: *Bezdomnyj* (hemlös), *Bosoj* (barfota), *Lichodejev* (fr. bov, skurk), *Lavrovitj* (fr. lagerkrans, segerkrans).

Bulgakovs språk i *Mästaren och Margarita* är tydligt kopplat till det sociala, politiska och vardagliga livet i Sovjet på 1920–30-talet. Författaren levde själv under denna period och det är livet i det verkliga Moskva som är utgångspunkten i romanen. Romanen innehar ett överflöd av realiteter från den tiden, ofta uteslutande av en rysk-sovjetisk karaktär, ibland svåra att begripa inte bara för en utländsk läsare, utan också för en rysk person från nutida Ryssland. Analysen av sovjetismer är hämtad ur första delen av *Mästaren och Margarita* som huvudsakligen utspelar sig i Moskva på 1930- talet och är en bitande satir över den sovjetiska kultureliten på den tiden. Här är Woland och hans kumpaner huvudpersoner, samt Mästaren

[1] Alla benämningar och citat från ryska källor är översatta av mig (SR) om inte annat anges.

och hans älskade Margarita. Mästaren skriver en roman om Jesjua Ha-Nostri som utspelar sig i forntida Jerusalem. Denna roman presenteras som en roman i romanen.

Efter revolutionen 1917 påverkades det ryska språket avsevärt av politik och ideologi, vilket ledde till uppkomsten av det så kallade ”nyspråket” (*новояз*). I ryska lexikonen *Boljshoj lingvoctranovedtjeskij slovaj*[2] (u.å.) betecknas nya ord, fraser och beteckningar av nya fenomen som dök upp efter 1917 och som vanligtvis är relaterade till verkligheten under Sovjettiden som sovjetismer. De är förknippade med historiska processer och viktiga händelser under den sovjetiska perioden (t.ex. *kollektivizatsija*), med utbildningssystemet, politiska och administrativa strukturer (t.ex. *rabfak*) men även med arbets- privat- och vardagslivet *(t.ex. perdovik, kommunalka).* Definitionen av uppslagsordet ”советизм” (*sovjetizm*) är:

> - ursprungligen neutrala ord som efter oktoberrevolutionen 1917 fått nya betydelser ofta politiska och ideologiska. (t.ex. *pionär, revolutsija, vybrositj* (lägga ut något för försäljning).
> - speciellt skapade sammansatta ord som beskriver den nya sovjetiska verkligheten (t. ex.*komsomol, kolchoz, narkom)*
> - förkortningar som återspeglar och benämner sociopolitiska processer, fenomen och organisationer. (t.ex. *nep* - en ny ekonomisk politik/…/)
> - egennamn (antroponym) bildade av namnen på ideologiska läror så som: *Marlen* (Marxism-leninism) eller från ideologernas namn, efternamnen eller pseudonymerna (t.ex. *Vladlen* - Vladimir Lenin, *Stalina* - Stalin) liksom namnen på politiska organisationer (t.ex. *Kim* - Kommunistitjeskij internatsional molodezji), ideologiskt viktiga platser (t.ex. *Lagshmivar* - lager Schmidta v Apktike – Schmidt var en utforskare av Arktis), politiska metaforer (t ex. *Donara* - dotj naroda - folkets dotter).
> - Stereotypa uttryck som optimistiskt betonar den ideologiska kärnan i individers eller organisationers namn (t. ex. *vozd mirovogo proletariata* - om Lenin, junye *lenintsy* - om pionjärer, shkola kommunisma – om förbundet) /…/.
>
> (Boljshoj lingvoctranovedtjeskij slovar)

Översättningen av kulturbundna element är alltid ett spännande ämne eftersom det hjälper till att bättre förstå den tidens verklighet. Jag har blivit intresserad av hur sovjetismer har översatts till svenska i M.A. Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita* av Lars Erik Blomqvist och har därför valt att undersöka det närmare. Sovjetismer är en viktig del av boken och när man analyserar språket i romanen bör man även vara medveten om att tiden när romanen skrevs var en tid för förtryck i ett samhälle som dominerades av spionmani repressioner, småaktighet, girighet och hyckleri. Alla element från en sovjetisk vardag som Bulgakov använder i romanen är bevis på Sovjetperiodens 1920–30-tals specifika problematik.

[2] ” Россия”. Большой лингвострановедческий словарь.

1.1. Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att jämföra det ryska originalet och den svenska översättningen med varandra för att finna vilka strategier översättaren har valt vid överföring av kulturhistoriska specifika begrepp (så kallade sovjetismer) till svenska i M. A. Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita* samt vad dessa har för inverkan på budskapet. Genom att kategorisera vilken strategi översättaren har valt vid översättningen av ett antal sovjetismer är min förhoppning att illustrera de utmaningar som översättaren möter på vägen.

Mina frågeställningar är:
Enligt vilken metod har översättaren valt att överföra sovjetismen i originalet till svenska?
Kan en övergripande strategi identifieras vid översättning av sovjetismer: närmande eller fjärmande?
Vilken inverkan har de valda översättningsstrategierna på måltexten betraktat i relation till källtexten?

1.2. Metod och material

Jag upptäckte tidigt att det inte fanns någon forskning i Sverige som behandlar sovjetismer i M. Bulgakovs *Mästaren och Margarita*. Jag fann en artikel som behandlar sovjetismer i svensk översättning av M. Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita*, men denna är skriven av ryskspråkiga forskare. När jag vidgade min sökning till Ryssland hittade jag flera källor som behandlar frågor om översättning av sovjetismer till olika språk, bl. a engelska och franska.

Hela arbetsprocessen började med att jag valde Michail Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita* som bl.a. beskriver den sovjetiska verkligheten under 1930-talet och innehåller många ord och uttryck som kan betraktas som sovjetismer. Jag ville läsa romanen så tidigt som möjligt för att bekanta mig med sovjetismerna i romanen och välja de som jag ville analysera. Därefter samlade jag material för teoridelen och började bekanta mig med ämnet. För att få en större förståelse för fenomenet sovjetism har jag använt mig av olika ryska ordböcker och encyklopedier. Sovjetism är ett brett begrepp som inte bara inkluderar ord och begrepp som skapades under Sovjettiden (1917- 1991) utan också ord och begrepp som

antingen behöll sin tidigare betydelse under den nya "sovjetiska” omgivningen eller fått en ny. Det är ord och begrepp som beskriver det sovjetiska samhället, både avseende politisk ideologi och enskilda individers levnadsförhållanden. Sovjetismernas konnotativa betydelse kan vara svåra att tolka och associationerna av ett ord eller begrepp är avhängiga av erfarenheter av och kunskaper om Sovjettiden. Ett exempel på detta är *Vreditel* (från *vred*, som betyder skada). Ordet har funnits i ryskan långt innan Sovjettiden och är en neutral benämning för skadedjur, -insekt (Prismas, 1992). Under Sovjettiden har *vreditel* blivit ett skällsord som riktades till personer som enligt makthavare avsiktligt saboterade statlig verksamhet.

Efter att ha bekantat mig med teorierna kring ämnet började jag fördjupa mig i romanen som jag hade valt som primärmaterial. Först läste jag bara igenom böckerna, men redan vid den första genomläsningen började jag jämföra eventuella skillnader i det ryska originalet och den svenska översättningen. Jag har valt att enbart fokusera på de kapitel som beskriver 1930 – talets Moskva. Vid den andra genomgången läste jag böckerna ”sida vid sida” och antecknade noga de ställen där det fanns ord och begrepp som jag definierade som sovjetismer. Vad gäller urvalet av sovjetismer har jag valt några färgstarka exempel som enligt mig på olika sätt kännetecknar det sovjetiska samhället. Jag har valt ut 29 exempel för analys av översättarens strategier.

För att beskriva vilka strategier översättaren använt sig av och för att få en uppfattning om de problem som finns vid översättning av sovjetismer har jag valt Jean-Paul Vinay och Jean Darbelnet (1978) textanalysmodell, en metod jag redogör för i kapitel 2. I kapitel 3 kommer jag att analysera sovjetismer i *Mästaren och Margarita* och deras svenska översättning. I kapitel 4 kommer jag utifrån de teorier och den tidigare forskning som presenterats tidigare sammanfatta de strategier som översättaren använt för att översätta sovjetismer.

2. Teoretisk bakgrund

Lars-Erik Blomqvist är en svensk författare och översättare från ryska, hedersdoktor vid filosofiska fakulteten och ämnesansvarig för Litterära översättarseminariet vid Södertörns högskola 1998–2007. Blomqvist inledde sin översättarbana med Michail Bulgakovs ”Mästaren och Margarita”, 1971 och introducerade därmed Bulgakov till svenska läsare. Romanen har regelbundet utgivits i nya upplagor. Det finns bara den här översättningen av romanen till svenska. Innan Lars Erik Blomqvist debuterade som översättare skrev han böcker om politiska och litterära förhållanden i Sovjetunionen: *Rysk litteratur efter Stalin*, (1968); *Sovjet blickar bakåt: den nya ryska patriotismen,* (1972); *Sovjetrysk prosa från Gulag till Glasnost, utvecklingen efter 1970, samt kommenterad boklista* (1991); *Sovjetryska – går det att översätta* (1997). Kunskap om Sovjetunionen är mycket viktiga erfarenheter vid översättning av rysk litteratur under Sovjettiden och Blomqvists arbete återspeglar en djup förståelse för den rysk-sovjetiska litteraturen.

I artikeln ”Sovjetryska – går det att översätta? ” (1997) tar Blomqvist upp problematiken med den traditionella synen att den ryska litteraturen i översättning ska förmedla en bild av en annorlunda verkligheten, att den ska gestalta något exotiskt. Sedan 1800-talets slut och ryska litteraturens introdukrion i Sverige ”har ryskt liv och rysk tanke kommit att förknippats med vånda och vemod, vanvett och vidder.” (Blomqvist 1997, s. 76). Blomqvist konstaterar att i valet mellan de två översättningsstrategierna *närmandet* (när man försvenskar ryska ord och begrepp) *och fjärmandet* (när man avstår från att försvenska ryska ord och begrepp t ex *vodka, samovar*) så har översättarna främst valt *fjärmandet* och på det sättet bidragit till att markera den ryska olikheten. Blomqvist konstaterar: ”Steg för steg har därmed i Sverige utbildats ett slags norm för hur rysk litteratur rätteligen bör se ut i vår språkdräkt” (Blomqvist 1997, s. 76). Blomqvist skriver också att försöket att ”modernisera” ryska klassiker togs emot med misstro från kritiker och även läsarna hade svårt att acceptera nytolkningar.

1917 förändrades den politiska situationen i Ryssland, vilket ställde översättaren inför en rad problem och ” mängden av nytillkomna ord (ofta förkortningar) och begrepp måste få en adekvat tolkning för en publik som inte haft nära kontakt med det s.k. socialistiska uppbygget”. (Blomqvist 1997, s. 77). Trots det fotsatte trenden med *fjärmande* även under 1900-talet och mängden av uttryck och ord som t.ex. *sputnink, kosmonaut och perestrojka*

som inte hade någon adekvat motsvarighet gjorde entré i svenska språket. Blomqvist pekar på problematiken kring översättning av begrepp från modern ryska som i Sverige uppfattas som ålderdomliga: ”rysk nutidslitteratur återspeglar nämligen en social struktur i landet som mycket litet överensstämmer med vår egen /…/redskap och uttryck för en social organisation som på svenska riskerar att låta väl museal och föra tanken till Skansen.” (Blomqvist 1997, s. 80-81). Valet mellan *fjärmandet* eller *närmandet* beror på den enskilde översättarens språkliga repertoar och hans realiakunskaper, men i en sådan situation, anser Blomqvist, gäller det för översättaren att försöka ge en illusion av samtidighet.

Den andra problematiken som Blomqvist pekar på är översättarens kännedom om att ordens betydelse varierar i olika språk och han menar att översättarens arbete inte ligger i att följa ordbokens mallar utan att söka den konstnärliga kvalitén. Utmaningen anser Blomqvist ligger i att återge ordets ”aura” och att hitta den *verkliga* betydelsen och hitta svar på frågorna: ”Vad betyder orden för ’avsändaren’ och ’mottagaren’, författaren, läsaren och kritikern?” (Blomqvist 1997, s. 84).

Lawrence Venuti, en amerikansk översättningsteoretiker, översättningshistoriker och själv översättare, presenterar i sin bok *The Translator's Invisibility: A history of translation*. (Venuti 1995) översättningsstrategierna *domestication* respektive f*oreignization.* Venuti hänvisar till den tyska teologen och filosofen Friedrich Scheleiermacher som under en föreläsning 1813 hävdade att det egentligen bara finns två metoder för översättning:

> Admitting (with qualifications like “as much as possible”) that translation can never be completely adequate to the foreign text, Schleiermacher allowed the translator to choose between a domesticating method, an ethnocentric reduction of the foreign text to target-language cultural values, bringing the author back home, and a foreignizing method, an ethnodeviant pressure on those values to register the linguistic and cultural difference of the foreign text, sending the reader abroad.
> (Venuti 1995, s.20)

Översättaren som använder sig av *foreignization* försöker med andra ord att konsekvent bevara främmande begrepp i sin översättning medan översättaren som använder sig av *domestication* försöker ersätta främmande ord/uttryck med begrepp kända i den egna kulturen.

Telitsynas Y., en översättare och lärare vid Yugra State University, gör i artikeln ”Svårigheter att översätta kulturspecifikt lexikon i M. A. Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita*

(2018)[4] en korpusanalys av sovjetismer i två engelska översättningar av romanen i syfte att illustrera användningen av *domestication* respektive *foregnization*. Telitsyna menar att domesticeringen av sovjetismer kan leda till att den konnotativa betydelse som är nödvändig för att förstå sammanhanget förloras. Hon menar att namn på personer, organisationer, mat- och dryck, fraseologiska uttryck osv inte bör förlora sitt informationsvärde under översättningen. Sovjetismer som adapteras eller anpassas behöver en förklaring eller kommentar för att hjälpa läsaren att få en rättvis bild av en annan kultur och tid. Telitsyna betonar att om översättaren ignorerar detta försvinner berättelsens viktiga historiska perspektiv och den exakta skildringen av livet i sovjetiska Moskva.

Aleksejeva V., docent och filologikandidat vid Yaroslavl State University, som specialiserat sig på språkteori, definierar i sin avhandling ”Det associativa fältet av 1920–1930-talets sovjetismer.”(2016)[5] sovjetismer genom en studie av Sovjetperiodens särdrag. Studien är baserad på engelska översättningar av *Mästaren och Margarita.* Aleksejeva sammanfattar begreppet sovjetism som ett flerdimensionellt koncept som inte bara inkluderar fenomen och produkter av sin tid (som alltså dök upp under perioden från 1917 till 1991), utan också företeelser som fanns tidigare och som har fått en delvis ny innebörd under Sovjettiden. Sovjetismer är alltså inte bara ord som beskriver sovjetiska institutioner NKVD (НКВД: namnet på den sovjetiska säkerhetstjänsten 1934–43)[6] eller politiska begrepp utan även termer som är signifikanta för det sovjetiska samhället, ekonomin och vardagen: *dostatj* (достать: få tag i (på) (om varor)); *uplotnit* (уплотнить: göra kompakt (om boendesituation); *zilploschad* (жилплощадь: bostad); *kvartplata* (квартплата: hyra för lägenhet). Även Aleksejeva förespråkar användning av kommentarer för att informera läsaren om romanens kulturella verklighet. Avhandlingen innehåller även material från en associativ studie med engelsktalande respondenter, en studie som illustrerar problemet med att överföra innebörden av kulturspecifika termer, i detta fall sovjetismer.

Den senaste publikationen i ämnet är artikeln av Pozjidaeva O.V och Manorik M.N. ”Semiosis in cultural dialogue: Interpritation of soietism in the translation of the novel by Bulgakov *The Master and Margarita* in the swedish language.”, (2019). Författarna genomför en semiotisk studie med fokus på översättningen av sovjetismer. Pozjidaeva & Manorik anser

[4] Трудности перевода культурно-специфического лексикона на примере романа М. А. Булгакова “Мастер и Маргарита”.
[5] Ассоциативное поле советизмов 1920-1930-х гг. (на материале англоязычных изданий романа Мастер и Маргарита М.А. Булгакова).
[6] Översättning av ryska ord: Nationalencyklopedin u.å., rysk-svensk ordbok

att utmaningen vid översättningen uppstår vid val av ord som på ett adekvat sätt ska återspegla den sovjetiska verkligheten. De definierar sovjetismer som element relaterade till en specifik kulturell kontext och förenade med begreppet "Sovjetunionen". I studie ingår en djupare analys av sovjetismer bl.a. *kulak* (кулак), *opportunist* (оппортунист), *Solovki* (Соловки).

Rune Ingo var professor vid Vasa universitet i Finland och har även varit gästprofessor vid La Sorbonne Nouvelle i Paris samt undervisat och föreläst vid ett flertal universitet i Europa. Ingo anser att översättarens huvuduppgift är en noggrann överföring av betydelse från källspråk till målspråk. Därför är ett av de viktigaste momenten ett grundligt klarläggande av textens betydelsekomponenter: ”I allmänhet brukat man i ordets betydelse särskilja två grundelement, dels denotation eller grundbetydelse, dels konnotation eller associationsinnehåll. En noggrann översättare bör ta hänsyn till båda dessa element.” (Ingo 1991, s. 121)

I sin bok *Från källspråk till målspråk* (1991, s. 178–184) tar Ingo upp den jämförande *Stylistique comparée du français et de l'anglais* (Kontrastiv engelsk-fransk stilforskning) som utförts av kanadensarna Jean-Paul Vinay och Jean Darbelnet. De urskiljer i sitt arbete sju metoder som kan användas för analys av översättning. De tre första är direkta metoder, medan de övriga fyra är indirekta. Enligt Ingo fungerar metoderna både för värdering av översättningens exakthet och för en kategorisering av de förändringar som sker vid översättning.

Direkta metoder, Vinay o. Darbelnet (1978):

1) *Direkt lån* är den enklaste av alla metoder där ett ord eller ett utryck ur källspråket lånas i målspråket utan förändring. Ett svenskt direktlån är t.ex. *glasnost,* ett ord som har lånats in från ryskan. Direktlån kan främst användas när det finns ”en lucka” i språket som översättaren kan fylla med ett låneord. Innan låneordet har integrerats i målspråkskulturen sker en främmandegöring av källtexten.
2) *Översättningslån* beskriver Ingo (1991, s. 179) så här: ”Genom direkt översättning av två- och flerledade sammansatta ords eller ordgruppers led får man en målspråklig motsvarighet, som är mycket lätt att behärska för översättare och andra språkbrukare och

som formellt kommer mycket nära källspråkets uttryck.” Det betyder att man lånar in ett sammansatt ord eller en fras från källspråket men ordagrant översätter dess beståndsdelar, t. ex *hemsida* (eng. home page), *mjukvara* (eng. software) och *du är välkommen* (eng. you are welcome). Ett annat exempel är när man behåller strukturen på ett idiom som saknar motsvarighet i målspråket. På svenska kan man säga att något *inte är min kopp te* vilket är översättningslån från engelskans *not my cup of tea.*

Dessa översättningar kan vara exakta som t.ex. *hjärntvätt* (eng. brainwashing) eller mer ungefärliga som *brevvän* (eng. pen pal/pen friend). Till skillnad från direkt lån kan det vara svårt att identifiera översättningslån eftersom den från början inte ser ut som ett typiskt lånord.

3) *Direktöversättning* ord-för-ord eller som Ingo (1991, s. 179, 67) uttrycker det ”bokstavlig översättning är exakthetsgrader som mycket sällan är möjliga att uppnå”. Det är t.ex. är när svenskans *vatten* översätts till engelska som *water* eller svenska *en flicka med blå ögon* (eng. a girl with blue eyes). Ingo tillägger att ordagrant översattning kan leda till ”en översättning som förmedlar en annan betydelse eller är fullständigt obegriplig på målspråket”.

Indirekta metoder, Vinay o. Darbelnet (1978):

4) *Transposition* innebär att en ordklass ersätts med en annan utan att betydelsen ändras. Ett exempel på en transposition är engelskans *likeable* och svenskans *som man gillar*. Ett annat exempel är eng. We were *classmates* at MIT together – sv. Vi *studerade* tillsammans vid MIT.
5) *Modulation* innebär att situationen varieras och betraktas ur en annan synvinkel. Denna teknik appliceras t.ex. när direkt översättning som är helt korrekt grammatiskt inte fungerar i målspråket utan låter konstlad och opassande. Exempelvis kan *he entered the highway* inte översättas till svenska med han *anlände till motorvägen* utan måste ändras till *han körde ut på motorvägen*. Ett annat exempel är sv. *översta* våningen – eng. the *top* floor.
6) *Ekvivalens* är en form av översättningsmotsvarighet. Detta är mycket vanligt vid översättning av idiom och talesätt. Ett exempel på ett idiomatiskt uttryck är det svenska talesättet *I nöden prövas vännen* som på engelska blir *a friend in need is a friend indeed.*

7) *Adaption* används när situationen i källspråket är okänd i målspråket, och översättaren helt enkelt ändrar eller skapar en ny situation motsvarande den i källspråket. Ett exempel är att en svensk som lider av hemlängtan sägs sakna mammas *köttbullar*, en fransman skulle längta efter *café au lait*, en italienare efter *spaghetti* osv.

Två andra termer inom översättningsteori som har varit användbara i min analys är *explicitering* och *implicitering*. Explicitering är en översättningsteoretisk term som först introducerades av Vinay & Darbelnet (1995, s. 116) och innebär att man gör det som är underförstått (implicit) i källtexten tydligt uttryckt (explicit) i måltexten. I sin bok *Expertise and Explicitation in the Translation Process* (Englund Dimitrova 2005, s. 34) tar Birgitta Englund Dimitrova upp två olika metoder för explicitering. Den ena kallas för tillägg (addition) och innebär att en förklaring till ordet läggs till. Den andra kallas för precisering (specifikation) och innebär att det som finns i källtexten istället översätts med mer specifika ord (2005, s.34). Motsatsen till explicitering är *implicitering*: utelämnande som vanligtvis är förknippat med förekomsten av överflödiga komponenter i källspråket. Detta kan till exempel innebära att ett ord eller en ordkombination kan bedömas vara överflödig vid översättning till målspråket och alltså utelämnas. (2005, s. 59)

3. Analys - Översättning av sovjetismer till svenska

I avsnittet nedan kommer jag att analysera 29 ryska sovjetismer utifrån J.-P. Vinay and J. Darbelnet sju metoder. I ett första steg citeras sovjetismen i dess kontext, både på ryska och i svensk översättning. I ett andra steg benämns sovjetismen på ryska och på svenska. Därefter återges sovjetismens ordboksöversättning och betydelse. Slutligen redogörs för varför ordet eller uttrycket ska betraktas som sovjetism och till sist sker en diskussion om varför sovjetismen kan klassificeras enligt den givna metoden och vilka konsekvenser detta val kan tänkas få för en svenskspråkig läsare.

3.1. Direkta metoder

3.1.1. Direkt lån

Kapitel 6. Schizofreni, som sagt.

Типичный **кулачок** по своей психологии, – заговорил Иван Николаевич, которому, очевидно, приспичило обличать Рюхина, – и притом кулачок, тщательно маскирующийся под пролетария. (Bulgakov 2015, s. 75)	– Han tänker som en typisk **kulak**, sade Ivan Nikolajevitj som tydligen kände ett plötsligt behov av att avslöja Rjuchin, och inte nog med det, han är en kulak som är förklädd till proletär. (Bulgakov 2008, ss. 85)

Kulatjok – кулачок – kulak

Kulatjok är en diminutiv av *kulak* (кулак): 1. (knyt)näve 2.kulak, kulakbonde (NE u.å)

I ordboken *Tolkovyj slovarj Ozjegova* (u.å.)[7] beskrivs *kulak* som:

1. En förmögen bonde som använder lönearbete.
2. En snål och girig person.

Svenska Akademiens ordbok (SAOB, u.å.) beskriver *kulak* som:

-rysk självägande bonde som driver sitt jordbruk med hjälp av lejd arbetskraft, rysk storbonde.
-förment stor-bonde som förföljdes i Sovjetunionen efter revolutionen.

Kulak lånades in till svenskan redan 1928. (SAOB, u.å.). Man kan anta att detta ord inte används i dagligt tal. Det är ett begrepp från Sovjettiden och kan möjligen bidra till att förstärka känslan av de åren som romanens handling utspelar sig under.

Det förminskande suffixet - чок förmedlar här i det ryska originalet en nedvärderande och fientlig inställning till karaktären Rjuchin, vilket delvis förloras i översättningen.

[7] Ожегов, С.И. & Шведова, Н.Ю. *Толковый словарь Ожегова*. (u. å.)

Telitsina (2018, s. 248) gör i sin analys liknande konstaterande om att ordet i detta sammanhang används som en förolämpning. *Kulak* som innan revolutionen betydde en rik och välmående bonde fick under Sovjettiden en ny betydelse av *en fiende*. Diminutivet förstärker denna fientlighet ytterligare och det är viktigt att den negativa konnotationen överförs vid översättning.

Pozjidaeva & Manorik (2019, s. 392) tittar i sin analys närmare på *kulak* i meningen som helhet "Han tänker som en typisk kulak ... förklädd till proletär" (Bulgakov 2008, ss.85) och understryker att två ord har ställts mot varandra "kulak - proletär". Den första menar en välmående ”slavdrivande” parasit och den andra ”en ärligt arbetande man”. Pozjidaeva & Manorik konstaterar att både det ryska diminutivet *kulachok* och motsatsparet *kulak-proletär* i svensk översättning är tydliga markörer som uttrycker förakt, missnöje och den negativa relationen till personen i frågan. Och trots att *kulak* har förlorat den negativa tonvikten i översättningen på grund av att svenskan i detta fall inte har användbara ändelser som uttrycker diminutiv, så har inte den negativa konnotationen i meningen gått förlorad tack vare att det negativt värdeladdade ordet kontrasteras mot det positivt laddade proletär.

Kapitel 1. Tala aldrig med främlingar.

Первый был не кто иной, как Михаил Александрович Берлиоз, председатель правления одной из крупнейших московских литературных ассоциаций, сокращенно именуемой **МАССОЛИТ**, и редактор толстого художественного журнала… (Bulgakov 2015, s.11)	Den första mannen var ingen mindre än Michail Aleksandrovitj Berlioz, redaktör för en stor litterär tidskrift och ordförande i en av de stora litterära föreningarna i Moskva, förkortad **MASSOLIT**...(Bulgakov 2008, s. 15)

MASSOLIT - МАССОЛИТ - MASSOLIT

Förkortningen är påhittad av Bulgakov och parodierar de författar- och dramatikerförbund som var utbredda i Sovjettiden på 1930-talet. Hela namnet framgår inte i texten vilket gör det svårt att tyda förkortningen. I *Slovar sokrasjenij i abbreviatur, (u.å).*[8] finns det flera alternativ och en av dem är: MASterskaja SOtsialistitjeskoj LITeratury - *МАСтерская СОциалистической ЛИТературы* (verkstad för socialistisk litteratur). Ett annat är Moskovskaja ASSOtsiatsija LITeratorov - *Московская АССОциация ЛИТераторов* (Moskvas författarförening).

[8] Словарь сокращений и аббревиатур (u.å.)

Ingo (1991, s. 196) understryker att ord av den här typen är besvärliga att översätta eftersom en utländsk läsare inte alltid korrekt kan avkoda förkortningar av detta slag. För det mesta är det ord som inte finns i ordböcker och förutsätter att läsaren är insatt i det aktuella landets politik, samhälls- och näringsliv.

Här har förkortningen lånats in till svenskan med hjälp av translitterering. Det framgår tydligt i texten att *MASSOLIT* är en förkortning av en av de stora litterära föreningarna i Moskva och ett direktlån i kombination med den förklaring som redan finns i texten ger läsaren tillräckligt med information om vad texten handlar om.

Kapitel 21. Margaritas flygtur.

Маргарита пошла вниз и, приземлившись, увидела, что фасад дома выложен черным мрамором, что двери широкие, что за стеклом их виднеется фуражка с золотым галуном и пуговицы швейцара и что над дверьми золотом выведена надпись: «**Дом Драмлита**». (Bulgakov 2015, s. 246)	Margarita sänkte sig ner, tog mark och såg att fasaden var täckt av svart marmor, porten var bred och bakom en glasdörr skymtade en vaktmästare med guldgaloner i mössan och förgyllda knappar i rocken. Ovanför porten stod det med guldbokstäver: **DRAMLIT**. (Bulgakov 2008, s. 284)

Dom Dramlita - Дом Драмлита – DRAMLIT.
Dramlit *Драмлит* är en förkortning för dram *драм* (*dramaturg* драматург) + lit *лит* (*litterator* литератор).
NE (u.å.) översätter *dom* дом som ”hus”; *dramaturg* драматург som ”dramatiker” och *litterator* литератор som ” litteratör, publicist, skriftställare”.
SAOB (u.å.) beskriver litteratör som ”/…/person som (yrkesmässigt) sysslar med litterärt arbete; författare, skriftställare; numera ofta i mer l. mindre ringaktande anv.: skribent.”
Dom Dramlita - Dom Dramatika i litteratora kan tolkas som: Dramatiker- och författar huset. Man kan nämna att Blomqvist översätter det som: ”Dramatikernas och litteratörernas hus”. (Bulgakov 2008, s. 284) Det finns alltså en organisation som heter *Dramlit* och ett bostadshus *Dom Dramlita* som byggdes för den litterära eliten, medlemmar av författar och dramatikerförbund och i vilket det var mycket svårt att få en lägenhet.

Även här har förkortningen lånats in till svenskan utan ändringar med hjälp av translitterering. Men när översättaren utesluter *Dom* går en betydelse förlorad, även om denna framgår i romanens nästa avsnitt. Översättaren väljer dessutom att skriva om ordet *Dramlit* i versaler *DRAMLIT* vilket kan tolkas som en förkortning som utläses bokstav för bokstav.

3.1.2. Direktöversättning

Kapitel 9. Korovjevs skälmstycken.

В них заключались мольбы, угрозы, кляузы, **доносы**, обещания произвести ремонт на свой счет, указания на несносную тесноту и невозможность жить в одной квартире с бандитами. (Bulgakov 2015, s. 103)	Här fanns böner, hotelser, skvaller, **angiverier**, löften om att bekosta reparationer, hänvisningar till olidlig trångboddhet och det omöjliga i att bo i samma våning som rövare och banditer. (Bulgakov 2008, s. 116)

Donos - донос - angiveri

Enligt NE (u.å.) betyder *donos*: angivelse (en)

Enligt SOAB (u.å.) betyder *angivelse*: ”anmälan om brott”.

I uppslagsverket *Bolsjoj Entsiklopeditjeskij slovar* (Большой Энциклопедический словарь, (u.å.), besksrivs ordet *donos* som ”ett hemligt meddelande till myndigheterna angående någons, ur angivarens synvinkel, felaktiga aktiviteter. ”

Angivelse som fenomen var särskilt karakteristiska för sovjettiden. Människor levde i rädsla för att arresteras. Grannar, bekanta och till och med vänner och nära släkt kunde ange en. Direkt eller ord-för-ord översättning leder här till en god översättning av innebörden i denna sovjetism.

Kapitel 7. En förskräcklig lägenhet.

– Вчера в кабинете у вас видел этого индивидуума мельком, но достаточно одного беглого взгляда на его лицо, чтобы понять, что он – сволочь, склочник, **приспособленец** и подхалим (Bulgakov2015, s.88)	– Jag såg en skymt av honom igår på ert kontor, men en blick på den lille mannens ansikte räckte för att inse att han var ett svin, en intrigör, **en opportunist**, en riktig tallriksslickare. (Bulgakov 2008, s.99)

Prisposoblenets - приспособленец – opportunist

Enligt NE (u. å.) betyder *prisposoblenets*:

> opportunist; opportunistisk person {→anpassling}: en politisk ~ som alltid bekämpar nödvändiga besparingar.

SAOB (u. å.) förklarar opportunist som:

> person som förstår att (på ett klandervärt sätt) utnyttja omständigheterna, person med benägenhet för opportunism, ”anpassling”.

I Sovjetunionen påträffades ofta sovjetismen *prisposoblenets*. I ordboken *Tolkovyj slovarj Ozjegova* (u.å.) beskrivs detta som en person som skrupulöst anpassar sig till omständigheterna och döljer sina sanna åsikter. Direktöversättning förmedlar här den rätta denotativa och konnotativa betydelsen i romanen.

Kapitel 15. Nikanor Ivanovitjs dröm.

– Абсолютно верно, – подтвердил ведущий программу, – ребенка, **анонимное письмо,** прокламацию, адскую машину, мало ли что еще, но четыреста долларов никто не станет подбрасывать, ибо такого идиота в природе не имеется. (Bulgakov 2015, s. 172)

– Alldeles riktigt, bekräftade programledaren, barn, **anonyma brev,** upprop, en helvetesmaskin och fan vet allt, men fyrahundra dollar är ingen som lurar på en, sådana idioter finns bara inte. (Bulgakov 2008, s. 196)

Anonimnoe pisjmo - анонимное письмо - anonyma brev

Enligt NE (u. å.) betyder *anonimnyj* анони́мный ”anonym” och pisjmo письмо ”brev”. SAOB (u. å.) förklarar anonym som ”som härrör från person som inte uppgivit sitt namn; opersonlig: ett anonymt brev”.

Anonimnoe pisjmo är till synes en enkel direktöversättning eftersom begreppet finns även i svenskan och förmedlar samma denotativa betydelse. Men i slutet av 1920-talet och början av 1930-talet pågick i Sovjetunionen en kamp mot så kallade ”klassfientliga element” då människor kunde hamna i fängelse för minsta lilla misstanke. *Anonimnoe pisjmo* uppfattades därför under Sovjettiden ungefär som likvärdigt med en hemlig angivelse. Aleksejeva (2016, s.108) tar i sin avhandling upp att anonyma brev liksom angiverier var utbredda i Sovjetunionen och inte bara på 1930-talet. De skrevs till partikommittén, åklagarmyndigheten och/eller den lokala polisen.

Enligt Ingo (Ingo 1990, s.179) ”ska man akta sig för att översätta exakt för att slutresultatet kan bli en översättning som förmedlar en annan betydelse eller är fullständigt obegriplig på målspråket.” Översättningslånet av *anonimnoe pisjmo* överför visserligen rätt denotativ betydelse men kräver ytterligare förklaring eftersom associationsfältet för ordet under Sovjettiden var mycket mer negativt och snarare associerades med en angivelse.

3.2. Indirekta metoder

3.2.1.Transposition

Kapitel 5. Det hände på Gribojedovklubben.

- **Машину** зря гоняет **казенную**! – наябедничал кот, жуя гриб. (Bulgakov 2015, s. 91)	– Han åker omkring i **statens bil**! skvallrade katten och tuggade på sin svamp. (Bulgakov 2008, s.104)

Mashinu kazennuju – Машину казенную - statens bil

Enigt NE (u.å.) betyder mashina машина (substantiv, fem.) bil;
kazijonnyj казенный betyder:

<государственный> stats-, statlig;
<не личный> inte privat som ägs av t.ex. företag el. myndighet;
на (за) казённый счёт på statens bekostnad

Som kan tolkas: en bil som ägs av företag: tjänstebil.

Enligt SAOL (u. å.) *stat* (substantiv) betyder:

1 rike, land
2 plan för in¬komster och ut¬gifter, budget; (personal) på aktiv stat i aktiv tjänst.
3 förteckning över tjänstemannakår /…/

Enligt SAOB (u. å.) statlig adj. betyder:

motsv. STAT, sbst. /…/. står i samband med /… / statens l. som ägs l. drivs l. ombesörjs l. lämnas l. ges o. d. av en stat /…/

I Sovjet var det vanligtvis en högt rankad tjänsteman som tilldelades en bil med chaufför. Detta var ett privilegium som de flesta människorna inte hade.Här ersätts en ordklass med en annan utan att betydelsen ändras. *Kazijonnuju* казённую (adjektiv +ackusativ) ändrats till *statens* (substantiv + genitiv). Om ordklassen hade bevarats då skulle det vara frågan om ”Direkt översättning”: statlig bil.

Kapitel 12. Svartkonster som får sin förklaring.

...обыкновевнные люди..в общем, нароминают прежних...**квартирный вопрос** только испортил их... – и громко приказал: – Наденьте голову. (Bulgakov 2015, s. 134).	… de är vanliga människor - egentligen påminner de mig om sina föregångare från förr i världen, förutom att **bostadsfrågan** har förstört dem. Och med hög röst sade han: - Sätt på huvudet igen! (Bulgakov 2008, s.152)

kvartirnyj vopros - квартирный вопрос – bostadsfråga

NE (u. å.) översätter

Kvartira квартира: lägenhet (en), våning (en); <жильё вообще>, allm. bostad (en).
V*opros* вопрос:1. fråga (en); 2. <дело> fråga (en), sak (en).

I *Bolsjoj Entsiklopeditjeskij slovar* (u.å.) framgår det att efter revolutionen 1917 i Ryssland konfiskerades privatägda hus och överläts till staten. Ett stort antal arbetare som bodde i

källare, hyddor och i utkanten av städer flyttades till dessa hus där flera fick dela på en och samma lägenhet. Det var vanligt att ett rum delades av en familj. I en lägenhet som t. ex. hade två, tre eller fyra rum bodde 2, 3 eller 4 familjer som delade på kök, badrum och toalett. Lägenheterna fick benämningen *kommunalnaja kvartira* eller i vardagligt tal *kommunalka.* Under den sovjetiska perioden som beskrivs i romanen råder det brist på bostäder och trångboddhet kännetecknar den här tiden. Separata lägenheter erhålls huvudsakligen av sovjetiska tjänstemän och i några fall kunde även vanliga arbetare få lägenheter, för det mesta de som på något sätt utmärkte sig, men i regel fick familjen bara ett rum.

Bostadsfrågan präglar hela romanen och kännetecknar ett system där staten monopoliserade fördelningen av bostäder, vilket kraftigt bidrog till bristen på dessa. Bostadskrisen bidrog direkt till att människor som saknade grundläggande komfort på ett eller annat sätt försökte att få tillgång till bostäder.

Även här ersätts en ordklass med en annan. Ett rysk adjektiv (*kvartirnyj*) överförs i den svenska översättningen med ett substantiv och som med hjälp av ett foge-s bildar ett sammansatt ord ”bostads-frågan”. Svenskan är ett språk som främjar sammansatta ord medan ryskan ofta har denna adjektivkonstruktion. *Bostadsfrågan* förmedlar den denotativa betydelsen men vad gäller den konnotativa så skiljer den sig från den svenska eftersom bostadsfrågan aldrig har haft den värdeladdning som den har i Sovjetunionen. I romanen tillskrivs bostadsfrågan också en viktig symbolbetydelse (makt, korruption).

3.2.2. Modulation

Kapitel 19. Margarita.

Маргарита Николаевна не знала ужасов житья в ”совместной **квартире**” (Bulgakov 2015, s.228)	Margarita Nilkolaevna visste ingenting om fasorna av att bo i en **delad lägenhet**. (Bulgakov 2008, s. 261)

V sovmestnoj kvartire - в совместной квартире - i en delad lägenhet

NE (u.å.) översätter:

sovmestnyj совме́стный: gemensam;
kvartira кварти́ра: lägenhet (en), våning (en); <жильё вообще>, allm. bostad (en)

SAOB (u. å) förklarar gemensam ”som delas eller innehas av flera personer om före-mål, lokal e.d./…/ dela: /…/ gemensamt utnyttja eller vara part i ngt. /…/”

En direkt översättning av *sovmestnaja kvartira* är: gemensam lägenhet.
Delad lägenhet innebär att översättaren har bytt synvinkeln och valt att betona en lite annan betydelse i sin översättning jämfört med originalet, dvs. genom modulation.

Faktum är att Bulgakov i sin roman aldrig nämner *kommunaljnaja kvartira*, som är en produkt från den sovjetiska tiden och vardagligt kallades för *kommunalka*, men det är alltså detta som åsyftas när han skriver *sovmestnaja kvartira*. De flesta lägenheter ägdes av staten eller av företag och organisationer som tillhandahöll tjänstebostäder. Flera familjer delade vanligtvis en gemensam lägenhet. Varje familj hade sitt eget rum, som ofta fungerade som vardagsrum, matsal och sovrum för hela familjen. Eftersom de boende inte ägde sina rum betydde det att de kunde berövas bostaden. Fenomenet *kommunaljnaja kvartira* finns kvar än idag och människor i Ryssland associerar ordet med trångboddhet, obekväma levnadsförhållanden, grannar som delar ett gemensamt kök men även toalett, badrum och korridor. Smuts och dåliga levnadsförhållanden som ofta ledde till fientlighet mellan grannar och inte sällan till angivelse.

Man kan anta att den svenskspråkiga läsaren av Bulgakovs roman kanske inte känner till att *sovmestnaja kvartir*a är i princip synonymt med *kommunalnaja kvartira*, d.v.s *sovmestnaja kvartira* översätts på ett adekvat sätt men sovjetismens konnotationer går förlorad med översättningen *delad lägenhet*.

Kapitlen 5. Det hände på Gribojedovklubben.

- Слуга покорный, - трубил Амвросий, - представляю себе твою жену, пытающую соорудить в кастрюльке в **общей кухне** дома, порционные судачки а натурель! (Bulgakov 2015, s. 64)	- Man tackar, tutade Amvrosij, tänk dig din fru stå hemma i **kollektivköket** och göra gösfilé au naturel i en kastrull! (Bulgakov 2008, s. 73

V obsjtjej kuchne - в общей кухне – i kollektivköket

NE (u.å.) översätter obsjtjij óбщий som: ”gemensam, allmän”. Kuchnja кýхня som: ”kök”

SAOB (u. å.) beskriver kollektiv som:

1. substantiv, sammanhållen grupp, samfälldhet /…/.
2. substantiv, som betecknar en grupp t.ex. folk.
3. adjektiv, bestående av el. inbegripande ett flertal; gemensam; sammanfattande: kollektivt ansvar
4. /…/adjektiv ~t /…/som har att göra med en större grupp (personer) som helhet.

Precis som i förra exemplet åsyftas här köket i en *kommunaljnaja kvartira.* Det är ofta mycket små kök med två eller tre spisar. Plattorna delades mellan grannar (t.ex. en familj - två

plattor). Om det fanns plats hade varje boende ett köksbord, i annat fall fanns det bara ett köksbord som användes i skift. Köket var en så kallade gråzon, ett utrymme där ingen ansvarade för underhåll. Av denna anledning sågs ofta köket och övriga utrymmen som man delade på nedslitna ut.

Översättaren byter här synvinkel och väljer att översätta v *obsjej kuchne* till *kollektivköket* även om en direkt översättning till ”det delade köket” (i likhet med tidigare exempel) hade varit möjlig. *Kollektiv* och *obsjtjij* общий, har samma denotativa betydelse d.v.s. en grupp av människor som förenas av gemensamma mål, gemensamma aktiviteter. Men i fallet med *kommunalka* kan man inte prata om samtycke till gemensamboende. Under Sovjet var det ”frivilligt-obligatoriskt” att bo i en *kommunalka*, människor tvingades dela på en lägenhet. Därför förloras den konnotativa betydelsen i den svenska översättningen.

Kapitel 1. Tala aldrig med främlingar.

- Да, мы не верим в бога, - чуть улыбнувшись испугу **интуриста**, ответил Берлиоз. - Но об этом можно говорить совершенно свободно. Иностранец откинулся на спинку скамейки… (Bulgakov 2015, s.17)	– Nej, vi tror inte på Gud, svarade Berlioz och log åt **turistens** förskräckta min, men vi kan tala öppet om det. Utlänningen lutade sig mot bänkens ryggstöd… (Bulgakov 2008, s. 21)

Inturist - интурист – turist

Интурист är ett sammansatt ord för *inostranyj* иностранный + *turist* турист.

NE (u.å.) översätter *inturist* интури́ст som: ”utländsk turist”.

För den rysskspråkiga läsaren är *inturist* kopplat till Sovjettiden. Namnet på kapitlet "Tala aldrig med främlingar" pekar på den fientliga inställning till allt främmande som fanns under Sovjetperioden och precis som beskrivs i romanen kunde en konversation med utlänningar bli en anledning till gripande på grund av misstankar om spioneri. Som redan nämnts användes förkortningar flitigt under Sovjettiden och är därför ett kännetecken för den sovjetiska andan. När översättaren valt att använda ett vedertaget mycket vanligt svenskt ord istället för att översätta en rysk sovjetism ordagrant förloras den konnotativa betydelsen av ”inturist”. Under Sovjet var *Inturist* (utländsk turist) benämning för representant av en främmande stat och ordet har en djupare innebörd än det neutrala *turist.*

I detta fall har vi ett sammansatt ord. Översättaren hade möjlighet att överföra förkortningen med hjälp av översättningslån *utländsk turist* men antagligen tyckte översättaren att

betydelsen framgår av kontexten - i nästa mening framgår det att personen är utlänning - och valde en mer neutral formulering på svenska.

Bland de ord som har översatts med modulation är det flera som även skulle kunna beskrivas som tillhörande översättningsstrategin ekvivalens. Detta beror troligen på att de ord som förändrats mest ofta faller under ekvivalens medan de ord som tillhör modulation i de flesta fall har förändrats mindre än dem som tillhör strategin ekvivalens.

Kapitel 7. En förskräcklig lägenhet.

...Все было на месте. Во-первых, собственноручная Степина залихватская подпись!.. **финдиректора** Римского с разрешением выдать артисту Воланду в счет… десять тысяч рублей... (Bulgakov 2015, s.89)	… Allt fanns på plats: Stiopas egenhändiga, slängiga underskrift… **ekonomidirektören** Rimskijs bakåtlutande påskrift gav artisten Woland rätt att kvittera ut tiotusen rubel… (Bulgakov 2008, s. 100)

Findirektor - финдиректор – ekonomidirektören

Det är ett sammansatt ord: *finansovij* финансовый + *direktor* директор.

NE (u.å) översätter:

finansy фина́нсы som: finanser/…/.
finasovyj финансовый som: finans-, finansiell, ekonomi-, ekonomisk.
direktor дире́ктор som: direktör.

SAOB (u. å.) förklarar ordet ekonomidirektör som: ”(titel för) person som har det direkta ansvaret för ledningen av (viss) större organisation särsk. (del av) företag.”
Under Sovjettiden hanterade personer ansvariga för redovisning även finansiella frågor. Ofta passerade stora mutor genom händerna på dessa tjänstemän.

Detta är ytterligare ett exempel på förkortningar som är så utmärkande för Sovjettiden. Förkortningen *fin*direktör skulle nog bli obegriplig i svensk översättning. Man kan tänka sig att det finns vissa skillnader mellan rysk findirektor (alt. översättning: finansdirektör) och svensk ekonomidirektör. Men betydelsen ligger tillräckligt nära och förändrar inte innehållet. Även det här sammansatta ordet skulle kunna beskrivas som ekvivalens men som i tidigare exempel tidigare använder översättaren här en modulation.

Kapitel 9. Korovjevs skälmstycken.

За столом покойного сидел неизвестный, тощий и длинный **гражданин** в клетчатом пиджачке, в жокейской шапочке и в пенсне... ну, словом, тот самый» (Bulgakov 2015, s.103)

Vid den avlidnes bord satt en okänd, lång och mager **herre** i schackrutig kavaj, jockeymössa och pincené… ja, ni vet vem. (Bulgakov 2008, s.117)

Grazjdanin - гражданин – herre
NE (u.å.) översätter *grazzjdanin* гражданин som ”medborgare (en); <человек, мужчина вообще> herre (en), man (en); <при обращении> , ung. herrn, min herre vid tilltal.”

Herre som: ”1. gospodin господин, /…/; 2. man мужчина.”

Tolkovyj slovarj Ushakova (u.å.) beskriver *gospodin* господин som:

1. Ett artigt tilltal (till en person från de härskande klasserna) /…/(förrevolutionär)
2. En person som ser ut att tillhöra en privilegierad klass. (förrevolutionär)/…/

Efter revolutionen 1917 blev tilltalet ”herre” *gospodin* (*господин*) en symbol för förtryck och förnedring av en persons värdighet. Istället introducerades termerna ”medborgare” *grazjdanin* (*гражданин*) och ”kamrat” *tovarisj* (*товарищ*) som nu användes som officiella tilltal. I det här fallet går en viktig nyans förlorad när sovjetismen *grazjdanin* översätts till *herre*. Men det hade nog inte varit möjligt att använda direkt översättning och använda det svenska ordet ”medborgare” utan att en svensk läsare skulle tycka att det var märkligt. Det mer neutrala "man" skulle eventuellt passa bättre här. Med tanke på kontexten är en annan möjlig översättning av medborgare ”främling”, vilket skulle överensstämma med den konstiga situation som beskrivs i romanen och uttrycka Bosojs förvirring när han finner en konstig och för honom helt okänd människa i en låst lägenhet.

3.2.3. Ekvivalens

Kapitlen 10. Nyheter från Jalta.

Где туг Варьете? **Сверхмолния** вам. (Bulgakov 2015, s.113)

Vem av er är Varietén? **Iltelegram** till er. (Bulgakov 2008, s. 12)

Sverchmolnija – сверхмолния- Iltelegram

Det är ett sammansattord: *sverch* сверх + *molnija* молния.

NE (u.å.) översätter *Sverch* сверх-prefix som: ”över-; ultra-, super-, hyper-, extra.”

Molnija молния: ”1. blixt, 2. (*Telegramma* телеграмма) iltelegram.”

SAOB (u.å.) bekriver *il*:” i sammansättningar: som transporteras el. verkställs snabbt.

Molnija är en term som användes av posten för viktiga och brådskande telegram. Ordet telegram uteslöts eftersom alla i Sovjet visste vad *molnija* betyder.

Under Sovjettiden var det vanligt att framställa de statliga organisationernas och postens arbete på ett överdrivet och positivt sätt. *Sverch (molnija)* innebär att konnotationen för ett viktigt och brådskande telegram som finns i *molnija* förstärks ytterligare. *Sverchmolnija* är påhittat av Bulgakov i syfte att ironisera över sovjetsamhällets tendens att framställa hur bra och välfungerande allt är, i detta fall ett vanligt telegram.

Telitsina (2018, s.247) betonar vikten av att inte förlora denna ironiska underton när Bulgakovs egenhändigt skapade ord ska översättas. Hon menar att även kontexten är viktig eftersom ordet används flera gånger i ett avsnitt där en av karaktärerna får flera mycket brådskande telegram efter varandra.

Motsvarigheten till brådskande telegram på svenska är ”iltelegram”. Översättningen till ”iltelegram” förmedlar den denotativa betydelsen, men ger en mer neutral känsla och den ironiska konnotationen går förlorad.

Kapitel 14. Tack och lov för tuppen!

–Вот вы: все вы здесь **валютчики**! Обращаюсь к вам как к специалистам – мыслимое ли это дело? (Bulgakov 2015, s.172).	– Hör på allihop, ni är alla **valutahajar**, jag vänder mig till er som specialister: är det här särskilt troligt? (Bulgakov 2008, s.196)

Valutchiki – валютчики - valutahajar

NE (u.å.) översätter *valutchik* валю́тчик som: ”svartväxlare”.

I SAOB (u.å) beskrivs *svart* som bl. a:

> ”/…/ avviker från el. strider mot det (moraliskt) rätta; med tanke på handlingens osv. moraliska halt: moraliskt förkastlig, brottslig, En svart ogärning, handling. Ett svart brott, bedrägeri.”

Det kan tolkas som att svartväxlare är en person som olagligt sålde valuta.

I *Ordbog over det danske Sprog* (u.å.) framgår det att valuta-haj är: ”en person, der paa ufin, ulovlig maade spekulerer i valuta(kurser) og driver handel med udenlandsk valuta.”

Valutchiki - dem som spekulerar i säljer/köper utländsk valuta

Översättaren använder här en metafor som motsvarar det fenomen som beskrivs i romanen och använder ett begrepp som är vanligt i svenskan vilket förmedlar rätt konnotativ betydelse.

Kapitel 1. Tala aldrig med främlingar.

– Да, мы – атеисты, – улыбаясь, ответил Берлиоз, а Бездомный подумал, рассердившись: «Вот прицепился, **заграничный гусь**! (Bulgakov, 2015:17)

– Ja, vi är ateister, svarade Berlioz med ett leende, och Bezdomnyj tänkte förargat: ”Där fick du, **din utländska tjockskalle**.” (Bulgakov, 2008:21)

Zagranichnyj gus - заграничный гусь – din utländska tjockskalle

NE (u.å.) översätter *zagranichnyj* загра́ничный som ”utländsk”; *gus* (гусь) som ”gås”, d.v.s. en utländsk gås. I ordboken *Tolkovyj slovarj Ushakova(u.å.)*[11] förklaras att *gus* även kan uttrycka: ”ironi, ogillande för en opålitlig, skurkaktig person.” I *Slovar sinonimov(u.å.)*[12] förknippas *gås* med ”främling, svindlare, bedragare, en uppblåst eller självgod person/…/”

SAOB (u. å.) förklarar

> *tjockskalle* som: SKALLE. (vard.) om el. till tjockskallig person, dumhuvud, dumbom; SKALLIG. (vard.) om person: som har l. vid visst tillfälle visar inskränkt förstånd l. dålig fattningsförmåga, dum; äv. i överförd anv., om handling l. åsikt o.d.: enfaldig, dum; stundom äv. närmande sig bet.: tjurskallig;
> *gås* som: (vard.) med särskild tanke på gåsen som en trög, slö, dum fågel. En enfaldig gås, din dumma gås.

I romanen använder Bulgakov uttrycket *zagranichnyj gus* under ett möte där en av karaktärerna är en utländsk turist. Utlänningar i Sovjetunionen väckte både nyfikenhet och misstänksamhet. Många sovjetiska medborgare misstänkte nästan varje utlänning för att vara en spion. Umgänge eller till och med bara en konversation med en utlänning kunde orsaka stora problem för en sovjetisk medborgare. Därför var inställningen till utlänningar avvisande eller försiktig.

Översättaren försöker här hitta en motsvarighet i svenskan och det viktigaste vid översättning av metaforer är att förstå både betydelsen och det känslomässiga associationsfält denna metafor skapar hos läsaren. I det här fallet är syftet att förmedla en negativ betydelse av utlänningen, men i uttrycket ”zagranitjnyj gus” finns också mycket humor. Översättningen ”din utländska tjockskalle” återspeglar den negativa betydelsen i den ryska metaforen men överför inte den humoristiska konnotation som ryskans ”gus” förmedlar. De idiom på svenska och ryska som innehåller fågeln ”gås” skiljer sig åt. I svenskan betonas egenskaper som dumhet/trögtänkthet medan det i ryskan är opålitlighet och skurkaktighet som betonas. Detta kan motivera att översättaren inte har använt en direkt översättning av denna metafor.

[11] Толковый словарь Ушакова.
[12] Словарь синонимов.

Kapitel 6. Schizofreni, som sagt.

- Так, так, так, – сказал доктор и, повернувшись к Ивану, добавил: – Здравствуйте!
- Здорово, **вредитель**! – злобно и громко ответил Иван. (Bulgakov 2015, s.73).

- Jaha, jag förstår, jag förstår, sade doktorn och vände sig till Ivan Nikolajevitj med ett ”God morgon!”.
- Hej du, din **djävel**! Svarade Ivan högt med elak röst. (Bulgakov 2008, s.84)

Vreditel – вредитель - din djävel

NE (u.å.) översätter *vreditel* вреди́тель som: ”skadedjur, skadegörare; skadeinsekt; <человек> sabotör, skadegörare.”

I Sovjetunionen var *vreditel* en vardaglig synonym för "folkets fiende" och anklagelser om sabotage var utbredda. I ordbok *Tolkovyj slovarj Ozjegova* (u. å.) beskrivs *vreditel* som: ”en person som med ett brottsligt syfte skadar staten, liksom i allmänhet den som medvetet skadar någon uppgift”. SAOB (u.å.) beskriver *djävul* bl.a. som: ”den onde, satan, fan; /…/ om människa med afs. på karaktär o. handlingar: människa som utmärker sig gm djävulskt sinnelag o. beteende; ondskefull, ond, elak människa.”

När Ivan kallade läkaren *vreditel* anklagar han honom för att vara en medbrottsling till Woland och hans anhängare, och menar att dessa sistnämnda är fiender till den sovjetiska regimen. Översättaren försöker här beskriva samma situation genom att välja en motsvarighet med mer allmängiltig betydelse. Det gör möjligtvis texten lättare att förstå men leder till en förlust i fråga om den ursprungliga betydelsen. Översättaren har valt bort det andra alternativet som finns i de ryska ordböckerna för *vreditel*, nämligen *sabotör*, som ligger närmare den ursprungliga betydelsen.

Kapitel 17. En orolig dag.

- **Очки втирал начальству**! – орала девица. (Bulgakov 2015, s.204)

- **Han lurar sina chefer** tjöt flickan. (Bulgakov 2008, s.230)

Ochki vtiral nachalstvu - Очки втирал начальству – Han lurar sina chefer

NE (u.å.) översätter: *vteret* втере́ть som: ”gnida in”; *ochki* очки: ”glasögon”; *nachalstvo* нача́льство: ”ledning, chef”.

Prismas rysk-svenska ordbok (1992) översätter *Ochki vtiral* som: ”att föra någon bakom ljuset, lura.”

Ordbok *Frazeologicheskij slovar russkogo jazika (u.å.)* förklarar uttrycket: *”*avsiktligt förvränga något i egensyfte, att luras för egen vinning.” Ett folkligt idiom som i Sovjet ofta användes för att beskriva alla byråkratiska möten som var fulla av tomt prat och lögner. Översättaren återger ett ryskt idiom genom en beskrivning snarare än ett motsvarande svenskt idiom (t.ex. föra bakom ljuset, (idiomatiskt) lura) men översättningen förmedlar rätt betydelse.

Kapitlen 8. En duell mellan en professor och en poet

– Вот, Александр Николаевич, – негромко сказал кто-то в опрятной бородке и подал главному кругом исписанный Иванов лист. "**Целое дело сшили**!" — подумал Иван. (Bulgakov 2015, s.97)	– Varsagod, Aleksandr Nikolajevitj, sade någon i välansat skägg halvhögt och räckte chefen Ivans välfyllda journal. ”**Alltihop är arrangerat**”, tänkte Ivan. (Bulgakov 2008, s.109)

Tseloe delo ssjili - Целое дело сшили – Alltihop är arrangerat

NE (u. å.) översätter

tseloe це́лое: helhet, något helt, det hela, i sin helhet.
delo дело: arbete, ärende; jur. [rätts]sak process, mål; <документ> akt.
Ssjit, Сшить: sy (ihop), häfta (ihop).

Direktöversättning skulle vara: [De] Sydde ihop hela ärendet (i detta fall den medicinska journalen (vilket framkommer av kontexten).

SAOB (u. å.) förklarar arrangera som: ”förbereda och sätta (viss aktivitet) i verket. /…/
i p. pf.: på förhand o. med beräkning uppgjord l. tillställd l. satt i scen.”
Här har vi en av karaktärerna poeten Iván Bezdómnyj som bevittnat döden av Berlioz, förföljer Woland och hans följe, anses bli tokig och spärras in på Stravinskijs psykiatriska klinik, vilket han tycker är helt obefogat. Uttrycket *delo ssjili* syftar på den välfyllda medicinska journalen men det här är även exempel på ordlek. I ordboken *Bolsjoj Ensiklopeditjeskij slovar* (u.å.) framgår att uttrycket *delo ssjili* kommer från en kriminaljargong och betyder: ” att fabricera ett brottsmål på fiktiva anklagelser.” Det var ett vanligt sätt att bli av med sin motståndare under Stalinregimen och användningen av denna jargong var utbredd.

Det är svårt att hitta en motsvarighet i svenska språket till uttrycket *delo ssjili* men både ryska *ssjili delo* och svenska *alltihop är arrangerat* är metafor för att någonting är fabricerat. Översättaren beskriver här ungefärligt den denotativa betydelsen av det ryska uttrycket och den indirekta associationen till en fabricerad anklagelse kommer till en viss del fram.

Kapitel 1. Tala aldrig med främlingar.

– Дайте **нарзану**, – попросил Берлиоз. – Нарзану нету, – ответила женщина в будочке и почему-то обиделась. (Bulgakov 2015, s.12)	– Ett glas **mineralvatten,** tack, bad Berlioz. – Vi har inget mineralvatten, svarade damen i kiosken smått irriterad. (Bulgakov 2008, s.15)

Narzan – нарзан – mineralvatten

NE (u.å.) översätter *narzan* нарзáн som ”ett slags mineralvatten”.

Narzan är en källa för naturligt mineralvatten i den ryska staden Kislovodsk och så kallades även hälsosamma mineralvattnet som var mycket känt i Sovjetunionen. *Narzan* kopplas i romanen till Kislovodsk som var en mycket känd kurort endast tillgänglig för privilegierade sovjetiska medborgare. Översättaren hittar här en lösning som har samma pragmatiska betydelse – mineralvatten – men den kulturspecifika innebörden av sovjetismen går förlorad. Ett alternativ hade varit att välja metoden direkt lån – Narzan – och markera att det är frågan om ett varumärke genom att använda versal.

Kapitel 7. En förskräcklig lägenhet.

Итак, Степа застонал. <…> что никакого **пирамидону** у Груни, конечно, нету. (Bulgakov 2015, s.86)	Stiopa stönade. <…> Grunja naturligtvis inte hade något **pulver**. (Bulgakov 2008, s. 96)

Piramidon - пирамидон – pulver

Piramidon är ett smärtstillande medel, en gång extremt populärt i Sovjet. På grund av allvarliga biverkningar togs den bort från listan över läkemedel som är tillåtna att säljas på apotek. Ordbok *Tolkovyj slovarj Ushakova* beskriver den som ”läkemedel i pulverform som användes vid neuropatisk smärta, huvudvärk och som ett febernedsättande medel”. I SAOB (u.å.) beskrivs *Pyramidon* som ”benämning på ett smärtlindrande, feberdrivande medel.”

I det här fallet används *pulver* i den svenska texten för att översätta läkemedlet *Piramidon*. Som i fallet med *Narzan* – mineralvatten, är *Piramidon* ett element ur en sovjetisk vardag som svenska läsare troligtvis inte känner till. En samtida motsvarighet till *Piramidon* är aspirin som kanske skulle vara mer begriplig och bekant för svenskspråkiga läsare, på samma sätt som Ramlösa i exemplet *Narzan*. Valet av ”pulver” är likvärdig med ”mineralvatten” och innebär ett försök att hitta en ekvivalens som har samma betydelse men som är en beskrivning av innehållet snarare än en adaption (ett försök att hitta en motsvarighet i målspråkskulturen).

Kapitel 7. En förskräcklig lägenhet.

Степа позвонил в **московскую областную зрелищную комиссию** и вопрос этот согласовал. (Bulgakov 2015, s.89)	Stiopa hade ringt upp **teaterkommissionen i moskvadistriktet** och sagt ja till gästspelet. (Bulgakov 2008, s. 99)

Moskovskaja oblastnaja zrelisjnaja komissija - московская областная зрелищная комиссия - teaterkommission i moskvadistriktet.

NE (u. å.) översätter:

zrelisje зре́лище: syn, anblick; stor föreställning, show.;
oblast область: region;
komissija коми́ссия: kommission, kommitté, nämnd, utskott.

Orbok *Entsiklopeditjeskij slovar* beskriver *zrelisje* зре́лище som: ”det som ses, föremål för observation; teaterföreställning; idrottsuppträdanden; masskultur.” Direkt översättning *Moskovskaja oblastnaja zrelisjnaja komissija* skulle snarare vara: Moskvaregionens underhållningskommission. *Zrelisjnaja komissija* syftar på statliga organisationer i Sovjet som genomförde en ideologisk utvärdering av föreställningar och underhållningar och utfärdade tillstånd att visa dem. I det här fallet används i den svenska texten en mer eller mindre nära motsvarighet till namnet som svenskspråkiga läsare saknar associationer till.

Användningen av den här metoden är motiverad, eftersom den bevarar namnets ursprungliga denotation. Även om den konnotativa betydelsen inte riktig stämmer påverkar det inte förståelsen för romanens händelseförlopp.

3.2.4. Adaption

Kapitel 9. Korovjevs skälmstycken.

Никанор Иванович Босой**, председатель жилищного товарищества** дома № 302-бис по Садовой улице в Москве, где проживал покойный Берлиоз, находился в страшнейших хлопотах, начиная с предыдущей ночи со среды на четверг. (Bulgakov 2015, s.102).	Nikanor Ivanovitj Bosoj, som var **ordförande för hyresgästföreningen** i huset 302 B på Sadovajagatan i Moskva, där framlidne Berlioz varit bosatt, befann sig sedan natten mellan onsdag och torsdag i ett förfärligt bryderi. (Bulgakov 2008, s. 115)

Predsedatel zjilisjnogo tovarischjestva – председатель жилищного товарищества - ordförande för hyresgästföreningen.

NE (u. å.)översätter:

-Predsedatel председа́тель: ordförande, styrelseordförande.
-Zjilisjnyj жили́щный: bostads-

-Tovarisjestvo товáрищество: kamratskap; sällskap, förening.

Predsedatel zjilisjnogo tovarischjestva är en sovjetisk tjänsteman som hade en betydande byråkratisk makt med tanke på den stora bristen på bostäder i Sovjet. *Zhilischnoe tovarischjestvo* (ZT) skapades i Sovjet under tiden då folk var trångbodda. ZT hade omfattande rättigheter och skyldigheter men medlemmarna i ZT kunde inte köpa eller sälja bostäder som privata husägare. ZT var underordnade staten, hade en styrelse och var tvungna att skicka rapporter om sin verksamhet. I Sverige utgör hyresgästföreningen ett liknande organisation med uppgift att förhandla hyror med de statliga bostadsföretagen och privata fastighetsägarna.

Denna översättning kan beskrivas som ett *försök* till adaption. Eftersom hyresgästföreningen för en svenskspråkig läsare inte förmedlar den konnotativa betydelse som sovjetismen gör i detta fall, är bedömningen att det sker en förlust av betydelse i detta exempel.

Kapitel 14. Tack och lov för tuppen.

– Ну, где же ему быть, - ответил, криво ухмыльнувшись, администратор, - натурально, в **вытрезвителе**. (Bulgakov 2015, s.162)	– Tja, var tror du? Svarade förvaltningschefen med skevt leende. I **finkan** så klart, för att nyktra till! (Bulgakov 2008, s. 185)

V vytrezvitele - *в вытрезвителе* – I finkan

NE (u. å.) översätter vytrezvitel *вытрезвитель* som: ”tillnyktringscell, tillnyktringsenhet.”

SAOB (u.å.) har följande beskrivning:

> finka: täckt gods-vagn, ⟨vard.⟩ polis-arrest, sätta i arrest
> tillnyktrings-enhet: enhet (inom sjukvården) där berusad tas om hand för tillnyktring; klinik (tillf.) klinik utgörande tillnyktringsenhet.

I ordbok *Tolkovyj slovarj Ushakova* (u.å.) beskrivs *vytrezvitel* som: ”en institution av sanitär–medicinsk karaktär dit personer i onyktert tillstånd sätts för att nyktra till.”

I artikeln i ”Argumenty i Fakty” (Chvatova, 2017) skriver Jana Chvatova att den första *vytrezvitel* dök upp i Ryssland i början av 1900-talet /... / Där fick de berusade mat, medicinsk hjälp och kläder om det behövdes. Under tsartiden var grundidén med en *vytrezvitel* att minska dödsfall på vintern och denna drevs inte av polisväsendet. Efter revolutionen var de alla stängda och en första sovjetisk *vytrezvitel* öppnades i St Petersburg 1931 och fram till 1940-talet drevs de av Folkets hälsokommissariat (*Narkomzdrav* Наркомздрав). Chvatova

skriver att i Sovjetunionen hamnar på en *vytrezvitel* "en person som på offentlig plats i måttlig eller svår grad av berusning bidrar till att förolämpa mänsklig värdighet och allmänna moral.” Under Sovjettiden gjordes många försök att bekämpa alkoholism och konsekvenserna av att ha hamnat i *vytrezvitelj* kunde vara mycket allvarliga. Arbetsplatsen informerades och arbetsgivaren var tvungen att vidta åtgärder mot den skyldige som kunde vara allt från ett uppfostringsarbete till ekonomiska åtgärder och risken fanns att man kunde avskedas.

Eftersom en motsvarighet till *vytrezvitel* saknas i det svenska samhället försöker översättaren hitta en ungefärlig motsvarighet. Tillnyktringscell hade legat närmare betydelsen av det ryska ordet. Uttrycket *i finkan* associeras med en polisstation i Sverige, vilket skiljer sig från en *vytrezvitel* i Sovjet på 1930-talet då denna inte fanns på polisstationen.

Kapitel 18. Besökare med otur.

В пятницу днем Максимилиан Андреевич вошел в дверь комнаты, в которой помещалось **домоуправление** дома N 302-бис по Садовой улице в Москве. (Bulgakov 2015, s.209)	På fredagsmorgonen steg Maksimilian Andrejevitj i **hyresgästföreningens styrelserum** i huset nummer 302 B på Sadovaja i Moskva. (Bulgakov 2008, s. 235)

Domoupravlenie - домоуправление- hyresgästföreningens styrelserum

Domoupravlenie är ett sammansatt ord: *Dom* Дом (hus) + *upravlenije* управление (ledning, förvaltning).

NE (u.å.) översätter *domoupravlenie* som ”(bostads)hus, förvaltningen.”

SAOB (u. å.) beskriver

> *Hyresgästförening*: sammanslutning av hyresgäster i en stad l. dyl. för tillvaratagande av gemensamma intressen.
> *Hyresgäst*: en person som hyr bostad.
> *Föreningen*: grupp av personer som organiserar sig för ngt gemensamt ändamål, klubb, sällskap, organisation.

Här nämns samma ZT (*zilisjnoe tovatisjestvo* –sv. öv. hyresgästföreningen) som har analyserats innan och *domoupravlenije* домоуправление är ett kontor inom ZT som ansvarar för underhåll av ett eller flera bostadshus. Översättaren följer här sitt tidigare val med beskrivning av ZT som ligger närmare svenskspråkig läsare vilket gör det lättare att följa handlingen. Men översättningen *styrelserum* återger inte betydelsen av *domoupravlenije* som i det ryska originalet betecknar ett kontor som ansvarar för underhåll av bostadshusen.

3.3. Implicitering och explicitering.

Kapitel 6. Schizofreni, som sagt.

– Милиция? – закричал Иван в трубку, милиция? **Товарищ** дежурный... (Bulgakov 2015, s.77)	**–** Är det polisen? Röt Ivan i luren. Polisen? Är det jourhavande? (Bulgakov 2008, s. 88)

Tovarisjtj dezurnyj - товарищ дежурный – […] jourhavande

NE (u.å.) översätter

tovarisjtj товарищ: kompis, kamrat, arbetskamrat.
dezurnyj дежурный: jourhavande, vakthavande, tjänstgörande.

Tovarisjtj var ett utbrett tilltal både artigt och officiellt. Denna form användes vid tilltal av alla medborgare i Sovjetunionen. Utelämnandet av den officiella formen *tovarisjtj* innebär en förlust av en av de viktigaste funktionerna i sovjetiskt tal.

Översättaren använde här *implicitering* (utelämnande av ord) och har skrivit om meningen på svenska utan någon motsvarighet till sovjetismen och återger inte den tidens känsla eftersom, vilket Telizina påpekar (2018, s. 250) ”det är svårt att föreställa sig att en sovjetisk medborgare vände sig till polisen och inte använde denna form av tilltal till en officiell tjänsteman.”

Kapitel 1. Tala aldrig med främlingar.

– Взять бы этого Канта, да за такие доказательства года на три в **Соловки**! – совершенно неожиданно бухнул Иван Николаевич (Bulgakov 2015, s.18)	– Den här Kant skulle man skicka till **fångön Solovki**; han borde få ett par tre år för sådana ”bevis”! utbrast Ivan Nikolaevitj helt oväntat. (Bulgakov 2008, s. 22)

Solovki - Соловки – fångön Solovki

Solovki är en vardaglig benämning och förkortning för *Solovetskijöarna.*

I ordboken *Bolsjoje nsiklopeditjeskij slovar (u.å.)* framgår att från 1600 - talet har Solovetskijöarna varit en plats för fångar i exil, som avskaffades efter Oktoberrevolutionen 1917. Under 1923–1939 var Solovetskijöarna ett tvångsarbetsläger (SLON -nordliga läger av speciell betydelse) - främst för politiska fångar.

Översättaren utgår inte från att läsare känner till *Solovki* och tillsammans med en direktöversättning används en exlicitering (tillägg) som är relevant.

Kapitlet 1. Tala aldrig med främlingar.

– Нет, – ответил собеседник, – русская женщина, **комсомолка**. (Bulgakov 2015, s.21)	– Nej, svarade deras följeslagare, av en rysk kvinna, **en medlem av Komsomol**. (Bulgakov 2008, s. 25)

Komsomolka – комсомолка- en medlem av Komsomol

NE (u.å.) översätter

> *komsomolka* комсомолка: komsomolmedlem (substantiv, femin.).
> *Komsomol* Комсомо́л (Komministicheskij souz molodesji коммунисти́ческий сою́з молодёжи): sovj. kommunistiska ungdomsförbundet.

Översättaren använder sig av en explicitering och lägger till informationen ”en medlem av Komsomol”. Även om man kan anta att *Komsomol* är en internationellt välkänd term, också för svenskspråkiga läsare, är detta förtydligande relevant.

Kapitel 9. Korovjevs skälmstycken.

…Никанор Иванович Босой, **спекулирует валютой.** (Bulgakov 2015, s.108)	… Nikanor Ivanovitj Bosoj, **spekulerar i utländsk valuta.** (Bulgakov 2008, s. 122)

Spekuliruet valutoj - спекулирует валютой - spekulerar i utländsk valuta

Ordbok *Bolsjoj ensiklopeditjeskij slovar (u.å.)* beskriver *spekulatsyja* спекуляция som: ”köp och försäljning av värdesaker (lager, varor, valuta, etc.) för att tjäna på skillnaden mellan köp- och försäljningspris (kurs).”

SAOB (u.å.) förklarar *spekulation* bl.a som: ”/…/att handla i kortsiktigt vinstsyfte/…/”.
I det här exemplet använder översättaren förtydligande genom att lägga till termen *utländsk* och härmed förtydliga vilken form av spekulering det handlar om. I Sovjet var det förbjudet för alla organisationer och individer att köpa och sälja valuta och straffet kunde bli fängelse. Explicitering hjälper den svenskspråkiga läsare att förstå betydelsen av denna valutaspekulering och bedöms därför vara relevant.

4. Slutsats

Översättningsprocessen är mycket komplex och översättaren ställs ständigt inför olika översättningsmöjligheter och strategier under sitt arbete med att överföra en text från ett språk till ett annat. Ingo (1991, s. 92, 165, 216) har förklarat att grunden för översättning är en noggrann analys av originaltexten och att förutsättningen för en lyckad översättning är en god kännedom om både källtexten och källspråkskulturen.

De flesta begrepp kan anses vara mer eller mindre kulturbundna och i alla kulturer finns element som kan vara svåra eller till och med omöjliga att översätta till andra språk. I denna uppsats har jag analyserat hur kulturbundna element, de så kallade sovjetismerna, i romanen *Mästaren och Margarita* av M. Bulgakov har översatts till svenska. Bakgrunden till Bulgakovs fantasirika värld är hans eget liv i Moskva på 1920- och 30-talet och de olika miljöerna och episoderna som beskrivs i romanen har många direkta paralleller till den sovjetiska verkligheten. Sovjetismerna återspeglar både direkt eller indirekt den sovjetiska utvecklingsperioden i landet (politik, ekonomi, moral, filosofi, estetik, vardagsliv och arbete). Det är ord som beskriver den tidens verklighet och ideologi.

I min analys har jag upptäckt att de flesta sovjetismer saknar motsvarigheter i det svenska språket, och översättaren behövde vara kreativ i översättningsprocessen för att hitta termer och begrepp i det svenska språket som motsvarar de sovjetiska fenomen som skildras i romanen. Detta kräver en god kännedom om både de denotativa och konnotativa betydelserna i dessa sovjetismer.

De viktigaste resultaten när det gäller användningen av Vinay & Darbelnet översättnings-metoder är följande: sex av sju metoder har använts, men i olika grad. Jag har inte hittat några exempel på översättningslån vid överföringen av sovjetismerna till svenska. Bland de 29 undersökta sovjetismerna utgör de indirekta metoderna en majoritet (totalt 23 av sovjetismerna): modulation (5 st), ekvivalens (9 st), adaption (3 st). En minoritet (6 st) har översatts med hjälp av direkta metoder: direktlån (3 st), direkt översättning (3 st). Totalt har 4 sovjetismer överförts till svenska med hjälp av andra metoder: explicitering (3 st) och implicitering (1 st).

Sammansatta ryska ord har överförts med hjälp av modulation då översättaren har valt att använda en närliggande men inte exakt översättning (se *findirektor* финдиректор - ekonomidirektor, *inturist* интурист - turist).

Jag har stött på vissa problem vid klassificeringen av ekvivalens och modulation, något som beror på att båda metoder innebär att man förändrar formen och/eller innebörden något i ett ord eller uttryck då en idiomatisk översättningsmotsvarighet ska formuleras på målspråket. I regel har jag anpassat min kategorisering enligt följande: Kategorin ekvivalens har angetts då det har skett en anpassning till målspråkskulturen medan kategorin modulation har valts då det främst handlar om förändring av synvinkel eller till viss del även innehållet, men en förändring som har sin grund i kontrastiva språkskillnader. När t ex *inturist* inte blir ”ut-turist” (ut=förkortning av utländsk i likhet med in=förkortning av *inostrannyj*) beror detta på att svenskan inte använder förkortningar på det sätt som man gjorde under Sovjettiden. Detta är alltså modulation snarare än ekvivalens eftersom det inte handlar om att söka finna en svensk motsvarighet till termen ”inturist”.

Namn på organisationer i romanen har anpassats till svenska språket bl.a. med hjälp av adaption (se *vytrezvitel* вытрезвитель). När det gäller översättning av benämningar på mat och läkemedel, har översättaren valt att överföra dessa begrepp till svenska språket med hjälp av ekvivalens (se *Narzan* Нарзан: mineralvatten, *piramidon* пирамидон: pulver). Varje land och kultur har sina respektive traditioner och historiska kontexter och även om man firar samma helgdagar och äter samma maträtter i olika länder, motsvarar orden och begreppen inte alltid varandra. Den ryska/sovjetiska kulturen skiljer sig mycket från kulturen i Sverige och därför är det inte överraskande att översättaren många gånger har undvikit direktöversättning vid överföringen av dessa termer till svenska. *Narzan* skulle t ex ha kunnat översättas med hjälp av direktlån men det hade troligtvis behövt preciseras, t ex ”mineralvattnet Narzan”. Den strategi som översättaren har valt – att ersätta detta namn som uppkallats efter en rysk kurort med den övergripande benämningen mineralvatten – bedöms vara adekvat. I några fall har översättaren preciserat genom att lägga till kompletterande information för att förklara kontexten, som i fallet *Solovki* Соловки (fångön Solovki).

Översättningar av ordlekar och idiom har ofta översatts med hjälp av ekvivalens. Vanligt är dock att den ryska ordleken och humorn inte överförs utan att det är en ekvivalens som fungerar på ett ”utslätande vis”. Denna utslätning har exempelvis skett vid översättningen av

frasen *ochki vtiral nachalstvu* очки втирал начальству (han lurar sina chefer) samt *sverchmolnja* (iltelegram). Detta tyder på att det för översättaren har varit en utmaning att skapa likvärdiga ordlekar i den svenska översättningen. Romanen innehåller mycket humor och vid de tillfällen då humorn har minskats eller uteslutits kan detta leda till att den svenska läsaren får en annan upplevelse av romanens humor.

Översättning är en balans mellan överföring av det ryska originalets stil och anpassning av texten till svenskan. Inom översättningsforskningen finns framförallt två olika förhållningssätt till översättning av skönlitterära texter. Blomqvist (1997) själv beskriver dem som *närmande* och *fjärmande* strategier. Fjärmande går ut på att en översättning ska var trogen mot källtexten medan närmande innebär att måltexten ska vara trogen mot målläsaren. Att översättaren har använt olika metoder för att närma sovjetismer det svenska språket visar att han har tagit hänsyn till översättningens tänkbara mottagare.

Det är framförallt de indirekta metoderna som har använts i översättningen av sovjetismerna vilket innebär att översättaren har prioriterat en *närmande* strategi framför en fjärmande. Det faktum att texten har anpassats till det svenska språket och kulturen vittnar om att de ryska sovjetismerna är problematiska att översätta eftersom det saknas motsvarigheter i svenska och att andra lösningar behöver väljas. Indirekta översättningsmetoder inklusive implicitering och explicitering innebär större avvikelser från den ryska texten än vad som skapas genom de direkta metoderna. Användningen av de indirekta metoderna har dessutom i flera fall medfört att de ordlekar och nyord som har skapats av författaren samt användningen av kulturspecifika begrepp har blivit mer neutrala i svenska översättningen och framstår som mindre färgstarka. Av de 29 sovjetismerna är min bedömning att den denotativa betydelsen har överförts i 26 av fallen, men att det bara är i 8 fall som både den denotativa och konnotativa betydelsen har överförts.

Min slutsats är att översättaren har prioriterat läsbarhet/närmande framför en förmedling av det kulturspecifika/fjärmandet genom att ersätta främmande ord/uttryck med sådana som är kända i den svenska kulturen. I några fall har översättaren bevarat sovjetiska ord/uttryck vilket betonar textens främmande karaktär. Den denotativa betydelsen av sovjetismer har förmedlats väl, men sovjetismens konnotativa betydelse har bara delvis bevarats. Vad gäller humor och ordlekar ser det ut som att man ibland måste acceptera att dessa är svåra att

översätta och att vissa förluster måste uppstå på grund av skillnader mellan de ryska och svenska språken och kulturerna.

För fortsatta studier kunde det vara intressant att göra en associativ studie (i likhet med Aleksejevas studie) med läsare som har svenska som modersmål i syfte att se hur deras uppfattning av sovjetismer vid läsning liknar och skiljer sig från det ryska originalet.

Referenser

Primärlitteratur

Bulgakov, M. A. (2008). *Mästaren och Margarita*, Stockholm: En bok för alla. Översättning: Lars Erik Blomqvist.

Bulgakov, M. A. (2015). *Мастер и Маргарита.* Москва: издательство АСТ.

Sekundärlitteratur

Blomqvist, L.-E. (1997). Sovjetryska – går det att översätta? *Något att orda om. Tankar kring konsten att översätta.* Stockholm: Norstedt.

Englund Dimitrova, Birgitta. (2005). *Expertise and Explicitation in the Translation Process.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Hellspong, L. & Ledin P. (1997). *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.

Ingo, R. (1991). *Från källspråk till målspråk. Introduktion i översättningsvetenskap.* Lund: Studentlitteratur.

Ingo, R. (2007). *Konsten att översätta.* Lund: Studentlitteratur.

Ordbokstjänster från NE -Nationalencyklopedin. Rysk-svensk och svensk-rysk ordbok. *(u.å.).* https://www.ne.se [2020-05-25]

Ordbog over det danske Sprog (u.å.) https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=valutahaj [2020-05-24]

Prisma rysk-svensk ordbok. (1992). Stockholm: Prisma

SAOB- Svenska Akademiens ordbok.(u.å.). https://www.saob.se [2020-05-25]

Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A history of translation.* London: Routledge.

Vinay, J.-P. & Darbelnet, J. (2004). A methodology for translation. *The Translation Studies Reader*. London: Taylor & Francis e-Library.

Vinay, Jean-Paul. Darbelnet, Jean. (1995) *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Алексеева, В. Н. (2016). *Ассоциативное поле советизмов 1920-1930-х гг. (на материале англоязычных изданий романа «Мастер и Маргарита» М.А. Булгакова)*.
Научная специальность: теория языка. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Ярославль: Ярославский государственный педагогический университет.
http://yspu.org/images/7/75/Диссертация_В.Н._Алексеева.pdf [2020-04-5]

Алексејева, В. Н. (2012). *Трудности передачи на английском языке особенностей быта коммунальной квартиры в романе М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита»*.
Ярославский педагогический вестник–2012 – No 2 – Том I сс. 171-173. (Гуманитарные науки). http://vestnik.yspu.org/releases/2012_2g/38.pdf [2020-04-10]

Булгакова, Е.С. (1990). *Дневник Елены Булгаковой*. Москва: Книжная палата.

Большой Энциклопедический словарь. (u.å.).
https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/276758 [2020-04-15]

Большой лингвострановедческий словарь. ”Россия”. (u.å.).
Москва: Государственный институт русского языка им. А.С. Пушкина. АСТ-Пресс.
https://lingvostranovedcheskiy.academic.ru/482/советизм [2020-05-10]

Чудакова, М. О. (1988). *Жизнеописание Михаила Булгакова*.
Москва: Издательство «Книга».
https://royallib.com/read/chudakova_marietta/gizneopisanie_mihaila_bulgakova.html#81920

Хватова, Я. (2017). Напился – в погреб! Как работали первые в России вытрезвители. *Аргументы и Факты*, 1 декабря.
https://spb.aif.ru/society/people/napilsya_v_pogreb_kak_rabotali_pervye_v_rossii_vytrezviteli

Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона.(u.å.)
.https://dic.academic.ru/contents.nsf/brokgauz_efron/ [2020-04-9]

Фразеологический словарь русского литературного языка. (u.å.).
https://phraseology.academic.ru/1778/ [2020.05.28]

Яновская, Л. М. (1983). *Творческий путь М. Булгакова*. Москва: Советский писатель.

Юридическая энциклопедия (u.å.).
https://yuridicheskaya_encyclopediya.academic.ru/4451 [2020-06-01]

Пожидаева, О.В. & Манорик М.Н. (2019). *Семиозис в диалоге культур: интерпретация советизмов в переводе романа М А Булгакова «Мастер и Маргарита» на шведский язык.* Россия: Научный журнал «Мир науки, культуры, образования», № 3 (76), сс. 391-393, ISSN 1991-5497. http://amnko.ru/index.php/russian/journals/

Справочник по этимологии и исторической лексикологии. (u.å.).
https://dic.academic.ru/dic.nsf/etymology_terms/424/советизм [2020-03-18]

Словарь сокращений и аббревиатур.(u.å.).
https://sokrasheniya.academic.ru/48206 [2020-05-10]

Телицына Е. Л. (2018*). Трудности перевода культурно-специфического лексикона на примере романа М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита».* Вестник Челябинского государственного университета, № 10 (420), Филологические науки, Вып. 114, сс. 246-252. DOI 10.24411/1994-2796-2018-11035
https://www.csu.ru/scientificdepartments/Documents/Eng.pdf [2020-05-30]

Толковый словарь Ожегова. (u.å.).
https://dic.academic.ru/contents.nsf/ogegova [2020-05-30]

Толковый словарь Ушакова. (u.å.).
https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/775958 [2020-02-10]

Вине, Ж.-П. & Дарбельне, Ж. (1978). *Технические способы перевода. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике.* сс. 157-167. Москва: Международные отношения. http://www.philology.ru/linguistics1/vinay-darbelnet-78.htm

Bilaga: Sovjetismer behandlade i uppsatsen

	Rysk sovjetism	Översättning till svenska
	Direktlån	
1	*Кулачок* Diminutiv av *кулак*	Kulak
2	*МАССОЛИТ*	MASSOLIT
3	*Дом Драмлита*	DRAMLIT
	Direktöversättning	
4	*анонимное письмо*	anonyma brev
5	*доносы*	angiverier
6	*приспособленец*	en opportunist
	Transposition	
7	*казенную машину*	statens bil
8	*квартирный вопрос*	bostadsfrågan
	Modulation	
9	*в совместной квартире*	i en delad lägenhet
10	*в общей кухне*	i kollektivköket
11	*интуриста*	turistens
12	*финдиректора*	ekonomidirekören
13	*гражданин*	herre

	Ekvivalens	
14	*Сверхмолния*	Iltelegram
15	*Очки втирал начальству*	Han lurar sina chefer
16	*Целое дело сшили*	Alltihop är arrangerat
17	*заграничный гусь*	utländska tjockskalle
18	*вредитель*	din djävel
19	*валютчики*	valutahajar
20	*Нарзан*	mineralvatten
21	*пирамидон*	pulver
22	*в московскую областную зрелищную комиссию*	teaterkommissionen i moskvadistriktet
	Adaption	
23	*в вытрезвителе*	I finkan
24	*председатель жилищного товарищества*	ordförande för hyresgästföreningen
25	*домоуправление*	hyresgästföreningens styrelserum
	Implicitering och explicitering	
26	*Товарищ дежурный*	[…] jourhavande
27	*спекулирует валютой*	spekulerar i utländsk valuta
28	*комсомолка*	medlem av Komsomol
29	*Соловки*	fångön Solovki